

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحويل موضوع و معنی
در شعر معاصر

www.ketab.ir

www.ketab.ir

تحول موضوع و معنی در شعر معاصر

محمد ناصر

نشر نشانه

با همکاری

دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی

۱۳۸۲

تقدیم به مادر عزیزم

ناصر، محمد

تحول موضوع و معنی در شعر معاصر / محمد ناصر. - تهران: نشانه: شورای
گسترش زبان و ادبیات فارسی، دبیرخانه، ۱۳۸۱.
۳۱۸ ص.

ISBN 964-5965-30-6: ۲۴۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. [۲۹۹] - ۳۰۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد. ۲. شاعران ایرانی -- قرن ۱۴. الف. شورای
گسترش زبان و ادبیات فارسی. دبیرخانه. ب. عنوان.
ت ۳ ن ۲ / PIR ۳۵۴۴ ۱/۶۲۰۹ فا ۸

۱۳۸۱

کتابخانه ملی ایران

۴۵۰۷۵ - ۸۱ م



نشر نشانه، سلیمان خاطر، ابرار غربی، ۷۸، تلفن: ۸۳۰۰۱۵۷
با همکاری دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، تهران - میدان بهارستان وزارت فرهنگ و ارشاد
اسلامی، تلفن و دورنویس: ۳۱۱۲۵۴۰

عنوان: تحول موضوع و معنی در شعر معاصر

تألیف: محمد ناصر

لیتوگرافی: مردمک

چاپ: حیدری

تیراژ: ۲۰۰۰

چاپ اول: بهار ۸۲

ISBN: 964-5965-30-6

شابک: ۹۶۴-۵۹۶۵-۳۰-۶

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

یادداشت ناشر.....	یازده
پیشگفتار.....	سیزده

فصل اول

انقلاب مشروطه و تحول در معانی شعری.....	۱
وطنخواهی.....	۳
حقوق و انتقاد سیاسی و آزادی شخصی.....	۶
انتقادهای اجتماعی و اخلاقی.....	۸
طنز و هزل.....	۱۰
مسائل و طبقه کارگر.....	۱۱
آزادی زن.....	۱۱

فصل دوم

تغییر در زبان.....	۱۵
صرف و نحو و واژگان.....	۱۵

فصل سوم

صورت‌های کلاسیک و رواج برخی از آنها.....	۱۹
قصیده.....	۱۹

۲۰		مثنوی
۲۰		قطعه
۲۱		غزل
۲۱		رباعی و دوبیتی
۲۱		ترکیب‌بند
۲۱		مسمط - ترکیب نو
۲۲		چارپاره - دوبیتی‌های پیوسته
۲۲		تصنیف

فصل چهارم

۲۵		تحول در صورت شعر
۲۵		کوشش‌های نخست

فصل پنجم

۳۳		الف: صورت در شعر نیماییوشیج
۳۵		وزن و کوتاهی و بلندی مصراع‌ها
۳۸		قافیه
۴۰		ساخت و صورت زبان
۴۳		تصرفات زبانی در شعر نیما
۴۸		واژگان
۵۰		تنوع صورت‌ها
۵۳		قالبهای شعری نیما
۵۴		صورت‌های کلاسیک
۵۵		صورت‌های نیمه کلاسیک
۵۸		صورت‌های آزاد نیمایی
۵۹		تصویرها و صنایع
۶۲		نگاهی به تصویرهای نیما
۶۵		برخی ترکیب‌های تصویری

۶۵	تصویرهای سمبلیک
۶۷	ب: معانی در شعر نیما یوشیج
۶۸	بازتاب مسائل سیاسی - اجتماعی
۶۹	طنز پند آمیز
۷۰	انتقاد اجتماعی
۷۲	وصف و طبیعت گرایی
۷۳	سالشمار زندگی نیما یوشیج

فصل ششم

۷۷	الف: صورت در شعر مهدی اخوان ثالث
۷۷	آثار شعری
۷۸	صورت در شعر اخوان
۷۹	وزن
۸۰	قافیه
۸۲	زبان
۸۴	تصرفات زبانی نیمایی در شعر اخوان
۸۷	کاربرد برخی فعل‌های ساده کهن و متروک
۸۹	واژگان
۹۰	تصاویر و صنایع در شعر اخوان
۹۴	برخی ترکیب‌های تصویری
۹۶	ب: معانی در شعر مهدی اخوان ثالث
۹۷	بازتاب اوضاع اجتماعی - سیاسی
۱۰۵	انتقاد اجتماعی
۱۰۹	یأس فلسفی
۱۱۱	عشق
۱۱۳	وصف

سالشمار زندگی مهدی اخوان ثالث ۱۱۷

فصل هفتم

الف: صورت در شعر فروغ فرخزاد ۱۱۹

آثار شعری ۱۱۹

قوالب شعری فروغ ۱۲۰

وزن ۱۲۱

زبان ۱۲۳

واژگان ۱۲۵

کاربرد برخی واژه‌های مخصوص و ترکیب‌های تازه ۱۲۶

جنبه سمبلیک در برخی از واژگان فروغ ۱۲۸

تصاویر و صنایع ۱۳۲

برخی ترکیب‌های تصویری ۱۳۸

ترکیب‌های دوره اول ۱۳۸

ترکیب‌های دوره دوم ۱۳۹

ب: معانی در شعر فروغ فرخزاد ۱۳۹

عشق زمینی ۱۴۰

معشوق زمینی ۱۴۰

مرگ و زوال و فنا ۱۴۱

نومیدی و یأس و بدبینی ۱۴۲

یاد روزهای خوب ۱۴۳

زندگی خانوادگی ۱۴۵

انتقاد اجتماعی ۱۴۶

سالشمار زندگی فروغ فرخزاد ۱۵۱

فصل هشتم

الف: صورت در شعر سهراب سپهری ۱۵۳

۱۵۴.....	قالب‌های شعری
۱۵۵.....	وزن
۱۵۶.....	قافیه
۱۵۷.....	زبان
۱۶۱.....	واژگان
۱۶۴.....	تصاویر و صنایع
۱۷۰.....	نگاهی به برخی ترکیب‌های تصویری
۱۷۰.....	دوره اول شاعری
۱۷۱.....	دوره دوم شاعری
۱۷۲.....	ب: معانی در شعر سهراب سپهری
۱۷۳.....	عرفان
۱۷۶.....	طبیعت ستایی
۱۷۸.....	مسائل اجتماعی - سیاسی
۱۷۸.....	طنز و انتقاد
۱۸۱.....	سالشمار زندگی سهراب سپهری
۱۸۵.....	فهرست مراجع و منابع کتاب‌ها و مقاله‌ها
۱۹۳.....	فهرست اشخاص

www.ketab.ir

یادداشت ناشر

عمر شعر نوین فارسی هنوز به یک قرن نرسیده است و البته این زمان، در مقام مقایسه با شعر قدیم، که سده‌های بسیار بر آن گذشته است، چندان وزنی ندارد، اما حاصل همین عمر کوتاه هم، چه به لحاظ صورت و چه از نظر تحول درونمایه و معنا، تجربه‌ای غنی و پربار بوده است. بی‌تردید یکی از علل مهم این تحول سریع و شگرف، دگرگونی و تغییراتی است که در عرصه حیات اجتماعی و فرهنگی و سیاسی جهان حادث شده‌اند. داد و ستدهای فرهنگی شتاب بسیار یافته‌اند و سیطره فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی، که روزبه‌روز ابعاد تازه‌ای می‌یابد، جغرافیای فرهنگی جهان ما را هم دستخوش دگرگونی کرده است.

شاید همین تحولات نوبه‌نو بوده‌اند که راه ورود شعر معاصر را به عرصه‌های تحقیقات دانشگاهی، اگر نگوییم مسدود بلکه، دشوار کرده است. برخی از استادان دانشگاه این جریان ادبی را به دیده قبول نمی‌نگرند و آن را فاقد مؤلفه‌های لازم برای حضور در عرصه تحقیقات دانشگاهی می‌دانند و اجازه حضور این نوع ادبی را در حوزه آموزش و پژوهش دانشگاهی صادر نمی‌کنند.

موضوع بدینجا ختم نمی‌شود. باید اذعان داشت که تقریباً تمامی معدود تحقیقات و پژوهش‌های قابل تأمل در این عرصه را دانشگاهیان به انجام رسانده‌اند و آنچه بیرون از این حوزه در دسترس ارباب فضل قرار گرفته، اغلب فاقد ویژگی‌های علمی و رعایت اصول قابل قبول و دآوری درست و منطقی بوده است. پس از این باب چندان نمی‌توان محیط‌های دانشگاهی را شایسته انتقاد و ملامت دانست و برخی شعرنویسی‌های

متجددان کم‌مایه که سر سوزن ذوق و ابتکاری در آنها نمی‌توان دید، عاملی مهم برای مقاومت‌های برخی محافل دانشگاهی در مقابل جریان‌های ادبی معاصر بوده است. اما کتاب حاضر، حاصل بررسی و نگاه علمی پژوهشگری دانشگاهی است که از آن سوی مرزهای سیاسی ایران به طلب آشنایی با فرهنگ و ادب ایرانی به این سرزمین آمده و سالی چند را در محضر استادان دانشمندی گذرانده است که در حوزه شعر نو، یا خالق اثر بودند یا پژوهشگر نکته‌یاب ژرف‌بین این عرصه. در این محضر، وی زانوی تعلم بر زمین زده و بر خلاف اغلب پژوهشگران این قلمرو، که کهن‌گرا هستند، شعر و ادبیات امروز ایران را به عنوان موضوع رساله خویش برگزیده و به سبب داشتن نگاه از بیرون، و نیز راهنمایی و دستگیری استادان ارجمند، دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، دکتر تقی‌پور نامداریان و دکتر علی محمد حق‌شناس، توانسته است رساله‌ای قابل قبول فراهم آورد.

در شرح وظایف شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی نشر آثار و رساله‌های برگزیده استادان زبان و ادبیات فارسی پیش‌بینی شده است، و انتشار این کتاب هم در همین چارچوب صورت می‌گیرد.

امید آن که پژوهش‌هایی از این دست بر بالارفتن کیفیت پژوهش رساله‌های دانشگاهی تأثیر گذارند و روشنگری‌های علمی بیشتری را سبب شوند.

شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی

پیشگفتار

ادبیات فارسی قسمت عمده ادبیات سراسر جهان را تشکیل می‌دهد و از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است و هم چنین شعر کلاسیک فارسی بیش از هزار سال است که شنوندگان و خوانندگان را مسحور و مفتون خود کرده است. گمان نمی‌کنم که یک ادب دوست واقعی، خواه در اروپا زیسته باشد و خواه در آمریکا و یا آفریقا، با صدای ملکوتی خیام و حافظ آشنا نباشد، یا مولوی و سعدی در ذهن و اندیشه او رسوخ نکرده باشند، یا یک میهن دوست و وطن‌گرا تحت تأثیر قصه‌هایی از شاهنامه حکیم توس قرار نگرفته باشد. البته این تأثیر و نفوذ ادب فارسی در کشورهای خاور زمین به ویژه کشورهای اسلامی و علی‌الخصوص در کشورهای همجوار ایران عزیز، از همه بیشتر و عمیق‌تر است.

شعر فارسی با دارا بودن چنین زیبایی و سابقه درخشانی، ساخت و صورت کهن خود را در طول بیش از ده قرن حفظ کرد و با هیچ نوع دگرگونی و تحول در عرصه صورت روبه‌رو نشد. به عنوان شاهد قصاید ملک الشعرای بهار و حتی نیما و اخوان از نظر صورت هیچ تفاوتی با قصاید رودکی و فرخی و عنصری و انوری و... ندارند و قصیده همچنان از ارکان اصلی خود مانند تشبیب، تخلص، مدح، دعا، طلب تشکیل می‌شود و هم چنین قالب‌های دیگر نیز صورت‌های خود را ثابت نگه داشته‌اند و همین محافظه‌کاری در عرصه مفهوم و محتوا نیز بسیار چشمگیر است.

اما با مرور زمان و به‌ویژه در قرن بیستم در نتیجه پیشرفت بی‌سابقه انسان در تمام شئون زندگی و باز شدن فکر انسانی، تحولات عمیقی در عرصه صورت و معنی شعر

فارسی رخ دادند که اکنون از برخی جهات شعر «امروز» اصلاً مقایسه‌پذیر با شعر «دیروز» نیست. این تحولات و تغییرات، هم در حوزه صورت و هم در عرصه معنی، شعر «دیروز» را دگرگون کرده و اگر بهتر بگوییم پاسخگوی نیازهای امروز شده و به عبارت دیگر روح تازه‌ای در کالبد نیمه‌جان شعر کهن دمیده است. اما حیف که در کشوری چون پاکستان، با توجه به اینکه فارسی تا حدود هفت هشت قرن زبان رسمی این منطقه بوده، خبری از شعر امروز فارسی نیست و حتی دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی هیچ نوع اطلاعی درباره شعر نو ندارند. تا مقطع کارشناسی که آنها نام شاعرانی مانند: نیما و اخوان و شاملو هم نمی‌شنوند و در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری نیز، بیشتر استادان، بنابر گرایش بیشتر به شعر کلاسیک یا عدم آشنایی با شعر نو، جامی را آخرین شاعر بزرگ می‌نامند و برخی بیدل و صائب را نیز قبول دارند، اما هیچ اطلاعی درباره شعر امروز به دانشجویان نمی‌دهند و حتی دانشجویانی که به شعر نو علاقه نشان می‌دهند، تشویق هم نمی‌شوند. بنده هم در چنین محیط و شرایطی تربیت شدم و بدیهی است که هیچ علاقه‌ای به شعر نو نداشتم. اما خوشبختانه چند سال پیش استاد ارجمندم، جناب دکتر تقی‌پور نامداریان، برای مدت سه هفته به اسلام آباد تشریف آوردند و من نخستین بار توسط ایشان با نیما و اخوان و شاملو و سپهری آشنا شدم و به شدت تحت تأثیر زیبایی و صمیمیت شعر آنان قرار گرفتم و حتی وقتی فرصتی پیش آمد که برای ادامه تحصیلات عالی به ایران بیایم، از همان آغاز تصمیم گرفته بودم که درباره «شعر امروز» کار کنم؛ چون امکانات چنین تحقیقی در پاکستان به هیچ وجه فراهم نیست و دلم می‌خواست که از این فرصت غیر مترقبه هر چه بیشتر استفاده کنم.

این یک تحقیق دانشجویی است و هیچ ادعایی هم نیست که خالی از اشتباه است، اما یادآور می‌شوم که نخستین کوششی است که به دست یک دانشجوی پاکستانی صورت گرفته است. بنده از خداوند متعال سپاسگزارم که چنین توفیقی به من ارزانی فرمود. در پایان از همسرم و خواهرانم تشکر می‌کنم که همواره به من یاری دادند.

والسلام

محمد ناصر